

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

εἰς τὸ μάθημα τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας ἀπαγγελλθεὶς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ Σ. Κ. Σακελλαροπούλου τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1890.

Συνέχεια καὶ τέλος ἴδε σελ. 289

Ἄν ἀπὸ τῶν παλαιότερων τούτων ποιητῶν μεταβῶμεν εἰς τοὺς ἑλεγειακοὺς, εἰς τὸν Κатуλλον, εἰς τὸν Προπέρτιον, εἰς τὸν Ὀβίδιον, εἰς αὐτὸν τὸν Βιργίλιον θὰ ἴδωμεν ὅτι πλὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν ῥωμαϊκῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς, συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ποιητικοῦ αὐτῶν πνεύματος καὶ ἄλλο τι στοιχεῖον, ἐξ οὗ οἱ νεώτεροι οὗτοι προσέλαβον νέας τινὰς ἐννοίας, ἄλλοιόν τινα τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τινὰς ἐξελίξεις τοῦ γράφειν ὅχι ὅπως ὁμοίως πρὸς τὰς τῶν προτέρων χρόνων. Μεταξὺ τῆς ἀκμῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς τῶν ῥωμαϊκῶν θραύεται οὕτως εἰπεῖν ἡ ἀκολουθία καὶ ἡ συνέχεια, εὐχερῶς δὲ διορθῶ τις, κατὰ τινα ὁρθῶς γενομένην παρατήρησιν, ὅτι ἡ περίοδος τῆς ἀκμῆς ἐν Ῥώμῃ δὲν ἐκπορεύεται ἀμέσως καὶ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τῆς κλασσικῆς γραμματείας τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο λοιπὸν τὸ νεοφανές στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον παρεμβάλλεται καὶ θραύει τὴν ἀλληλουχίαν καὶ συνέχειαν τῆς βαθμιαίας καὶ κανονικῆς ἀναπτύξεως τῶν γραμματικῶν πραγμάτων εἶναι μία νέα καὶ ἄλλης παρὰ τὴν κλασσικὴν φύσεως γραμματεία, ἡ ἀλεξανδρινή. Τὰ κατ' αὐτὴν δὲν εἶναι ἐμὸν ἔργον ἐδῶ νὰ ἀναπτύξω. Γινώσκετε, Κύριοι, ὅτι ἡ

λεγομένη ἀλεξανδρινή γραμματεία, δὲν εἶναι ὅπως ἡ κλασσικὴ τῶν Ἑλλήνων φυσικὴ καὶ ἐθνικὴ, ἀλλ' εἶναι γραμματεία μιμήσεως καὶ

ἐπιπόνου φιλολογικῆς ἐργασίας, κατὰ δὲ τοῦτο ἡ ἀλεξανδρινή γραμματεία εἶνε συγγενὴς καὶ ὁμοία πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν. Αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ καὶ αἱ αὐταὶ τάσεις ἐνέπνευσαν καὶ ὠδήγησαν ἀμφοτέρως. Καὶ αὕτη λοιπὸν ἡ συγγένεια καθὼς καὶ τῶν χρόνων καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων αἱ περιπέτειαι συνετέλεσαν ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι ἀφ' οὗ κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς γραμματείας τῶν ἑστρεψάντων βλέμματάτων πρὸς τὰ ἀθάνατα πρότυπα τοῦ ἐν ταῖς λόγους καλοῦ, τοὺς Ἑλληνας κλασσικοὺς, στρέψωσι τώρα πᾶσαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν καὶ ἐνέργειαν εἰς ἀπομίμησιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν. Ζητήσαντες δὲ οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὸ ἐξῆς ἐμπνεύσεις ἀπὸ θερμοκρηπίου μᾶλλον

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ἡ ἀπὸ τῆς ἀνοικτῆς καὶ ἐλεύθερας φύσεως ἀπέδειξαν μὲν ἴσως ὅτι τυφλῶς ἠκολούθησαν τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων καὶ ὅχι τὰς ὁδηγίους λεπτοτέρας τινὸς καὶ ὁρθοτέρας αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, ἥτις πρέπει ἐν πάσῃ καλλιτεχνικῇ ἐνέργειᾳ νὰ εἶναι ἂν ὅχι ὁ μόνος τοῦλάχιστον ὁ κυριώτατος γνώμων, ἀλλ' ὅμως δύνανται καὶ νὰ καυχῶνται ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς νέας αὐ-

τῆς ἀπὸ τῆς ἀνοικτῆς καὶ ἐλεύθερας φύσεως ἀπέδειξαν μὲν ἴσως ὅτι τυφλῶς ἠκολούθησαν τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων καὶ ὅχι τὰς ὁδηγίους λεπτοτέρας τινὸς καὶ ὁρθοτέρας αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, ἥτις πρέπει ἐν πάσῃ καλλιτεχνικῇ ἐνέργειᾳ νὰ εἶναι ἂν ὅχι ὁ μόνος τοῦλάχιστον ὁ κυριώτατος γνώμων, ἀλλ' ὅμως δύνανται καὶ νὰ καυχῶνται ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς νέας αὐ-

τῶν κλίσεως δὲν ὑπῆρξαν ἀτυχῆ, ἀφ' οὗ εἰς τὴν ἀπομίμησιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν ὀφείλουσιν, ἵνα εἰς ἓν μόνον παράδειγμα περιορίσω τὸν λόγον, ἓνα τῶν μεγίστων αὐτῶν ποιητῶν, τὸν Κάτουλλον. Ὅπως λοιπὸν πρότερον ἐμιμοῦντο, ἢ μετέφραζον οἱ Ῥωμαῖοι τὸν Ὀμηρον ἢ τοὺς σκηνικοὺς ποιητὰς τῶν Ἀθηνῶν οὕτω καὶ τώρα ἐμιμοῦντο ἢ μετέφραζον τοὺς Ἀλεξανδρινούς. Ὁ Φιλητᾶς καὶ ὁ Καλλιμάχος, ὁ Ἄρατος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ Εὐφορίων, ὁ Ῥιανός, ὁ Θεόκριτος ὑπῆρξαν τὰ νέα πρότυπα, τὰ καινὰ δαιμόνια.

Νέα λοιπὸν ποιητικὴ σχολὴ ἀπετελέσθη ἐν Ῥώμῃ, ἢ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, εἰς ἣν πλὴν ἄλλων κατατάσσονται ὁ Ἑλβιος Κίννας, ὁ Λικίνιος Κάλβος, καὶ αὐτὶς ὁ Κάτουλλος. Ἀλλ' ὅπως ἦτο φυσικὸν εὐθὺς ἀμέσως ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ τῆς ἀλεξανδρινῆς τάσεως ἰσχυρὰ ἀντίδρασις ἐξ ἐκείνων τῶν λογίων, οἵτινες ἄλλα φρονούντες, ἤθελον νὰ ἐμμένωσιν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὰ παλαιότερα. Εἰς τὴν ἀντιδραστικὴν δὲ ταύτην γραμματειακὴν σχολὴν κατατάσσονται μάλιστα ἐκ μὲν τῶν ποιητῶν ὁ Λουκρήτιος, ἐκ δὲ τῶν πεζογράφων ὁ Οὐάρρων καὶ ὁ Κικέρων. Ὁ Κικέρων πιστὸς καὶ ἀδιάσειστος ἐν τῷ θαυμασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὴν παλαιότεραν, τὴν ἀρχαϊκὴν ποίησιν, καταφρονεῖ ἐπιδεικτικῶς τοὺς νεωτέρους, ὅπως τοὺς ὀνομάζει, τοὺς doctos, τοὺς cantores Euphorionis. Ἐχομεν μάλιστα περιέργον τοῦ Κατούλλου πρὸς τὸν Κικέρωνα ποιημάτιον, τὸ 49ον, δι' οὗ πρὸς τὰ καταφρονήματα τοῦ ῥήτορος ἀποκρίνεται εἰρωνικῶς τὰ ποιητῆς, τὸ δὲ περιεργότερον εἶναι ὅτι ἡ εἰρωνεία τοῦ ποιηματίου ἐπὶ αἰῶνας δὲν εἶχε κατανοηθῇ καὶ ἐθεωρεῖτο μάλιστα ἐκεῖνο ποίημα ἐγκωμιστικὸν τοῦ Κικέρωνος. Εἰς τοὺς νεωτέρους φιλολόγους ὀφείλεται ἢ εἰς τὸ ὀρθὸν ἀποκατάστασις τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ ἔτι μᾶλλον διαφωτίζεται ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος γραμματειακὸς ἀγών.

Τὸ εἶδος τοῦ ποιητικοῦ λόγου, περὶ ὃ στρέφεται ἡ κατὰ τὴν νέαν ταύτην τάσιν Ῥωμαϊκὴ ποίησις εἶναι ἡ ἐλεγεία καὶ ἰδίως ἡ ἐρωτικὴ, ἐν ἣ διέπρεψαν τῷ ὄντι οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ πρῶτος δὲ ὅστις ἐκ τῶν σωζομένων ποιητῶν ὑπῆρξεν ὁ εἰς τὴν Ῥώμην, εἰσηγητῆς τῆς ἐλεγείας εἶναι ὁ Κάτουλλος, ὃν ὅμως ἀπεθανάτισαν μᾶλλον τὰ μικρότερα αὐτοῦ λυρικὰ ποιήματα ἢ αἱ ἐλεγεῖαι. Ὁ Κάτουλλος ὀλίγα ἔγραψεν, ἀλλὰ μετὰ τοσοῦτου καὶ τόσον ἀληθινοῦ ποιητικοῦ πάθους, ὥστε δικαίως κρίνεται ὡς εἰς τῶν μεγίστων ποιητῶν τῆς Ῥώμης. Ἄν δὲν ἔχῃ τὴν ἐξωτερικὴν τελειότητα τοῦ Ὀρατίου, τοῦ ἀπομιμητοῦ τῆς κλασσικῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ὅμως πολὺ ποιητικώτερος καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικώτερος ἐκείνου. Ἀμφιβάλλ-

ομεν ἂν ὑπάρχωσι πλείονες τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων ποιητῶν ἐν τῇ καθ' ὅλου γραμματεῖᾳ καὶ τῇ παλαιᾷ καὶ τῇ νεωτέρᾳ, οἵτινες ἠδυνήθησαν μᾶλλον καὶ κάλλιον τοῦ Κατούλλου νὰ ἀφήσωσι φωνὴν τοσον ἀληθινήν καὶ τόσον εἰλικρινῆ πρὸς ἔκφρασιν τοῦ ὑπερτάτου συναισθήματος καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους. Ἀναγινώσκοντες τὰ ὀλίγα, ἀλλ' ἀθάνατα ποιήματά του—ἐννοοῦμεν δὲ βεβαίως ἐκείνους οἵτινες καὶ ἡξέυρουσι καὶ δύνανται νὰ ἀναγινώσκωσι ποιητὰς—ἄλλοτε μὲν συμπάσχουμεν μετ' αὐτοῦ καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀκούομεν τὴν καρδίαν τοῦ ποιητοῦ παλλομένην παλμούς πάθους ἀληθινοῦ, ἄλλοτε δὲ συναγανακτοῦμεν καὶ πνιγόμεθα ὑπὸ τῆς ὀδύνης.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Λιθίου μέχρι τοῦ Σύλλα καὶ τοῦ Καίσαρος ἡ Ῥωμαϊκὴ ποίησις ἐστερημένη ὅλως πρωτοτυπίας ἤρκεϊτο εἰς τυφλὴν περίπου καὶ πολλὰκις κακόζηλον ἀπομίμησιν τῶν Ἑλλήνων, τελειοποιούμενη ἔπειτα βαθμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐφθάσεν ἐπὶ Σύλλα καὶ Καίσαρος, τὴν καλουμένην δημοκρατικὴν περίοδον, εἰς ἀκμὴν ἐπίζηλον καὶ ταύτην τὴν ἀκμὴν ἐκπροσωποῦσιν ὁ Λουκρήτιος καὶ ὁ Κάτουλλος. Οἱ δύο οὗτοι μεγάλοι ποιηταί, πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διάφοροι κατὰ τε τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ποιητικὴν ἐπιβολήν, ἔχουσιν ὅμως καὶ πολλὰς ἀρετὰς κοινὰς καὶ ὁμοίας, μάλιστα δὲ κοινὴν ἔχουσι τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην. Ὁ μὲν εἶναι ποιητικὸν ἀπαύγασμα τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ δὲ πλάσμα τῆς νεωτέρας Μούσης τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ἀλλ' ἀμφότεροι ὅμως Ῥωμαῖοι κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν. Καὶ οἱ δύο εἶναι μὲν ἀπηλλαγμένοι τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς ἀλλ' ἀτέχνου πίνου τοῦ Ἐννίου ἢ τοῦ Πλαύτου, στεροῦνται δ' ὅμως καὶ τῆς τελειοτάτης ἐξωτερικῆς μορφῆς, δι' ἧς περιέβαλλον τὴν ποίησιν οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων, πρὸς οὓς οἱ δύο ἐκείνοι ἔχουσιν, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ παραβολή, ὁμοίαν περίπου σχέσιν ἐκείνης ἣν ἔχει ἡ δύναμις καὶ τὸ ὕψος τῆς Αἰσχυλείου ποιήσεως πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν σφαιροσύνην τοῦ Σοφοκλέους . . .

Ἦδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς δημοκρατικῆς περιόδου ὁ γραμματειακὸς ἐν Ῥώμῃ ζῆλος εἶχε λάβῃ μεγάλην ὁρμὴν καὶ ἀνάπτυξιν, πάντες δὲ οἱ ὁπωσδήποτε τυχόντες παιδείας καὶ μορφώσεως ἐτρέποντο ἐπὶ τὴν ποίησιν, ἡ δὲ τοιαύτη ῥοπὴ ἐπετάθη κατὰ τοὺς Αὐγουστειοὺς χρόνους ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τῶν ποιητῶν τὸ πλῆθος ὑπενθυμίζει τὰ κωμωδοποιὰ ἐκεῖνα μεираκύλλια τὰ πλέον ἢ μύρια, τὰ ὅποια τόσον χαριέντως διακωμῶδεῖ ὁ Ἀριστοφάνης. Δὲν ἔχω, Κύριοι, σκοπὸν νὰ ἐξαντλήσω τὴν ὑπομονὴν σας ἀνα-

γράφων ἐδῶ καὶ παρατάσσων ὀνόματα, ἄφ' οὗ μάλιστα εὐρισκόμεθα πλέον εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων καὶ πρόκειται νὰ ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς ἀκόμη ἔξοχοι ἄνδρες, οἵτινες εὐτυχῶς δὲν εἶναι ὀνόματα μόνον.

Τῆς κατ' ἐξοχὴν λαμπρᾶς ταύτης γραμματικῆς περιόδου σημειώνουσιν, ὡς πρὸς τὴν ποιήσιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος δύο ποιηταί, ὁ Βιργίλιος καὶ ὁ Ὀβίδιος. Ἄν δὲ εἰς τοὺς δύο τούτους ἐξόχους τῶν Μουσῶν θεράποντας προσθέσωμεν τὸν Ὀράτιον, τὸν Προπέρτιον καὶ τὸν Τίβουλλον θὰ ἔχωμεν ἐξαντλήσῃ τὸν κατάλογον ὅλων τῶν σωζομένων ποιητῶν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος. Οἱ λοιποὶ πάντες καὶ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ καὶ μέτριοι, ὅσοι ἐλάμπρυνον ἡ ἡξίουσι ὅτι λαμπρύνουσι μίαν τῶν θαυμασιωτέρων περιόδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, δὲν ὑπάρχουσι πλέον, τὰ ποιητικὰ τῶν ἔργα ἐχάθησαν διὰ παντός, τὰ ἔθαψε βαθέως εἰς τὴν λήθην ὁ ἀμειλικτος χρόνος.

Ἄλλ' ὅτι ὁ χρόνος ἐπραξε δὲν εἶναι ἴσως τυφλῆς τύχης ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ φυσικὴ καὶ λογικὴ ἀκολουθία ὠρισμένων περιστάσεων. Τῷ ὄντι, οἱ διασωθέντες μέχρις ἡμῶν μεγάλοι ποιηταί εἶναι ἴσως οἱ μόνοι, οἵτινες διὰ λόγους πολλοὺς καὶ διαφοροὺς καὶ ὧν ἡ ἐξηγήσις καὶ κατανόησις θὰ ἀπῆται πολὺ μακροτέραν ἀνάπτυξιν, κατώρθωσαν νὰ ἐκφράσωσιν ἂν ὅχι ὁλόκληρου τῆς τότε ῥωμαϊκῆς κοινωνίας τὰ αἰσθηματα καὶ τὰς ἰδέας, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, τῶν ἐλληνομαθῶν καὶ ἀνεπτυγμένων, εἰς τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἀνῆκον, ἐν τούτῳ δὲ ἔγκειται καὶ ἡ πρωτοτυπία αὐτῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ποιητὰς τῶν πολυειδῶν σχολῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες ἀλλαχοῦ ἀναζητοῦντες τὴν ἐκ τῆς ποιήσεως δόξαν, ἐμειναν μοράδες μόνον, οὐδόλως μετασχόντες τῆς πρὸς ἓνα σκοπὸν ἢ μίαν τάσιν ἁρμονικῶς κινουμένης συγχρόνου κοινωνίας, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον ζῶντες πλείστης καὶ θαυμαστῆς ὑπολήψεως καὶ ἄφθονα ἐλάβανον κατ' ἐπαναλήψιν τὰ δείγματα τῆς ἐκτιμήσεως τῶν συγχρόνων τῶν. Τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων ἐπιφανέστατος ποιητὴς εἶναι ὁ Βιργίλιος.

Ὁ Βιργίλιος εἶνε ἡ κορυφὴ τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως ὅπως ὁ Κικέρων τοῦ πεζοῦ λόγου. Ὅχι μόνον ἐκπροσωπεῖ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔπους τὴν τελειότητα, ἀλλὰ καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ δεῦτερος καθ' ὅλον ἐπικός ποιητὴς μετὰ τὸν Ὀμηρον. Καὶ ὅμως πρὸς τὰ ὑμνηρικὰ ἔπη πολὺ ὀλίγον ὁμοιάζει τοῦ Βιργιλίου ἡ Αἰνείας. Ἐμimήθη μὲν βεβαίως ὁ Ῥωμαῖος ἐπικός τὸν Ὀμηρον, ὅπως ἐμimήθη ἐν τοῖς Γεωργικοῖς καὶ τοῖς Βουκολικοῖς αὐτοῦ καὶ τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Ἐρατοσθένην καὶ τὸν Ἀρατον καὶ τὸν Νικανδρον καὶ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ῥόδιον καὶ τὸν Θεόκριτον καὶ

τὸν Βίωνα καὶ τὸν Ἀλεξανδρινὸν Καλλιμαχον καὶ τὸν Παρθένιον καὶ ἄλλους ἀκόμη καὶ ποιητὰς καὶ δὴ καὶ πεζοὺς συγγραφεῖς, ἀλλ' ὅμως ὁ Βιργίλιος ἔχει τοιαύτην ἰδιοφυίαν, ὥστε μετουσιώνει οὕτως εἰπεῖν τὰ δανεισθέντα καὶ τὰ καθιστᾷ ἴδια, πλὴν δὲ τούτου τὸ ἐντεχνον ἢ μᾶλλον τὸ τεχνητὸν ἔπος αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν, ἂν ὅχι κατὰ τὴν μορφήν, πολὺ διάφορον τοῦ φυσικοῦ ἐλληνικοῦ ἔπους. Διὰ τοῦτο δὲ ἂν τὴν Αἰνείαδα δὲν καταυγάζῃ τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ θείου Ὀμήρου, θὰ εἶναι ὅμως πάντοτε τὸ πρότυπον τοῦ τεχνητοῦ καὶ ἀτομικοῦ ἔπους. Ὁ Βιργίλιος ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ποίημα, τὴν Αἰνείαδα, ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἐπικῶς πραγματευθεὶς τὰ κατὰ τὸν ἀρχηγέτην ἥρωα Αἰνείαν. Ἐγκαταμίξας δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὰς παλαιὰς μυθικὰς παραδόσεις συνάμα δὲ καὶ τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν σύγχρονον τότε δόξαν τῶν κατορθωμάτων τῶν Ῥωμαίων καὶ μάλιστα τοῦ οἴκου τοῦ Καίσαρος ὑπὸ τύπον προφητικόν, συνήνωσεν ἐπὶ τῷ αὐτῷ τὰς δύο διευθύνσεις, ἃς πρὸ αὐτοῦ εἶχε λάβῃ ἡ ῥωμαϊκὴ ἐπικὴ ποίησις, τὴν μυθολογικὴν δηλαδὴ καὶ τὴν ἱστορικὴν, δούς συγχρόνως αὐτὸς καὶ τοῦ διδασκτικοῦ ἔπους ἄριστον ὑπόδειγμα, τὰ Γεωργικὰ του. Διὰ τοῦτο ἐποίησε τὴν Αἰνείαδα του καὶ ἀπὸ μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ὅσον ὑπῆρξε δυνατόν ἂν ὅχι καὶ ὅσον αὐτὸς ἠθελε, κάλιστα καὶ τεχνικώτατα ἀπρητισμένην. Πλὴν δὲ τῆς τελειότητος τῆς μορφῆς, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸ ποίημά του ἐχρωμάτισε τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ μεγαλότεχνον ἔπος του καὶ διὰ τῆς ποιητικωτάτης καὶ μελαγχολικῆς ἐκείνης χροῖας, ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἰδιαζόν καὶ προσωπικὸν χαρακτῆρμα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Διότι ἦτο κατ' ἐξοχὴν συμπαθὴς καὶ εὐαίσθητος ὁ ἀνὴρ, καὶ ἀγαθὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν, anima candida. Διὰ τοῦτο ἂν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Βιργιλίου δὲν ἀνευρίσκωμεν ἴσως οὔτε τοῦ Λουκρητίου τὸ ποιητικόν ἔκκαρμα οὔτε τὸ πάθος τοῦ Κατούλλου, ἀλλ' ὅμως ἀναπνέομεν ἐν αὐτοῖς ἀτμόσφαιραν τῷ ὄντι ποιητικὴν, ἡ δὲ σελήνια ἀληθῶς γλυκύτης καὶ μελαγχολία, ἥτις εἶναι ἐπικεχυμένη εἰς τινὰ μάλιστα ἐπεισόδια τῆς Αἰνείαδος του διαθέτει λυπηρῶς ἄμα καὶ εὐαρέστως τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου. Τίς ἀγνοεῖ τὰ κατὰ τὴν Διδῶ καὶ τὸν Αἰνείαν; Ὁλόκληρον μάθημα θὰ ἐχρειάζετο διὰ νὰ ἀναλυθῇ προσηκόντως τὸ παγκαλον ἐκεῖνο ποιητικὸν κατασκευασμα. Συμπαθοῦμεν ζωηρῶς πρὸς τὴν τάλαιναν ἥρωίδα, οὐχ ἥττον ἢ πρὸς τὸν ἀμειλικτὸς ὑπὸ τὴν θεσφάτων ἐλαυνόμενον ἥρωα. Τὸ ἐπεισόδιον ὁλόκληρον εἶναι καλλιτέχνημα ἀπαράμιλλον καὶ ἀνταξίον τοῦ ὅλου ποιήματος, εἶναι δὲ τῷ ὄντι χρυσοῖ οἱ περίφημοι στίχοι, δι' ὧν ἡ δύσεως βασιλίσσα ἐκμυστηρεῖται τὸν κατατρώγοντα τὴν καρ-

δίαν της πόνον πρὸς τὴν Ἄνναν τὴν πεφλημένην ἀδελφὴν ἢ ἄλλως ζητεῖ νὰ λάβῃ αὐτὴν ὡς συνεργὸν ἢ ἐπίκουρον.

Διὰ ταύτας λοιπὸν τὰς ἀρετάς του κατέλαβεν ὁ Βιργίλιος πρωτίστην θέσιν ἐν τῇ καθ' ὅλου ἱστορίᾳ τῆς ποιήσεως, ἡ δὲ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ποίησιν καὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν νεωτέρων ἀκόμη ἐθνῶν ὑπῆρξεν ὅσον οὐδενὸς ἄλλου καὶ μεγίστη καὶ πολυειδὴς καὶ περιέργως περιπετειώδης.

Ὅπως διάφορος κατὰ τὸν χαρακτῆρα ὑπῆρξεν ὁ εὐχαρις μὲν καὶ ζωηρὸς Ὁράτιος, ὅστις ὁμῶς ἠγάπησε τὸν Βιργίλιον ὡς ἀδελφὸς ἀδελφόν, ἡ δὲ εἰλικρινὴς αὐτῇ φιλία τῶν δύο κορυφαίων ποιητῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἠυξήθη καὶ ἐκραταιώθη ἐπ' ἀγαθῶ τῶν γραμμάτων ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς κοινῆς προστασίας τοῦ Μαικήνα καὶ τῆς κραταιᾶς εὐνοίας τοῦ Αὐγούστου Ὁ Ὁράτιος καὶ ὡς λυρικός καὶ ὡς σατυρικός καὶ ὡς διδακτικός ποιητὴς εἶναι καὶ βαθὺς καὶ χαριέστατος, ἐλάμπρυνε δὲ καὶ αὐτός, ἀλλ' ἐκ τῶν πρώτων τὴν πατρίδα του. Ποικιλώτατος δὲ ὢν καὶ ἀποτυπῶνων πλειότερον ἥσως ἢ ὁ Βιργίλιος ἐν τοῖς ἔργοις του τὴν ἰδίαν προσωπικότητα, διαφαίνεται οὐδὲν ἥττον πανταχοῦ ἐλληνικώτατος ὢν καὶ μάλιστα μιμητὴς ὅχι τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ἀλλὰ τῶν παλαιότερων, διότι ἐπανῆλθεν αὐτὸς πάλιν εἰς τὰς ἀδολωτέρας τῆς λυρικῆς ἐμπνεύσεως πηγάς, εἰς τὴν Σαπφῶ καὶ τὸν Ἀλκαῖον. Ἡ μουσά του ἔθρεψε γενεάς γενεῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ὅλῃ του τῇ μετριοφροσύνῃ ἔσχε πλήρη συνείδησιν τῆς ἐπιτυχίας του ἐν τῇ ποιητικῇ ἀποστολῇ καὶ ἐν τῇ δικαίᾳ συναισθήσει τῆς μελλούσης ἀθανασίας του ἠδυνήθη, εὐδαίμων ἀληθῶς, νὰ ἐπιφωνήσῃ τὸ περίφημον ἐκεῖνο : Exegi monumentum aere perennius !

Ὅτε ἐν ἔτει π. Χ. 55φ ἀπέθνησκε τριάκοντα μόνον καὶ τριῶν ἐτῶν τὴν ἡλικίαν ὁ Κάτουλλος, ἦτο ἐνὸς ἔτους παιδίον ὁ Τίβουλλος, δὲν εἶχε δὲ ἀκόμη γεννηθῇ ὁ Προπέρτιος. Ἐγεννήθη μετὰ ἐπτὰ ἔτη, κατὰ τὸ 47ον π. Χ. Καὶ τῶν δύο τούτων ἐλεγειακῶν μακρὰ μὲν ὑπῆρξεν ἡ ποιητικὴ δόξα, ἀλλὰ βραχύς, ὅπως καὶ τοῦ Κατούλλου ὁ βίος ! Ὁ Τίβουλλος ἦτο τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ὅτε ἀπέθανεν, ὁ δὲ Προπέρτιος τριάκοντα καὶ δύο. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἐλεγειακῶν ποιητῶν ὁ Κοϊντιλιανὸς προτιμᾷ τὸν Τίβουλλον, ἀλλὰ δὲν ἀποκρύπτει ὅτι ἄλλοι ἐθεώρουν ἀνώτερον τὸν Προπέρτιον. Παρὰ τῷ Προπερτίῳ ἡ ἐρωτικὴ ἐλεγεία εἶναι τὸ φυσικὸν καὶ ἄμεσον προϊόν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου του, ὁ Τίβουλλος ἔχει καὶ αὐτὸς τὸ πάθος ὅχι κατώτερον, ἀλλ' εἶναι μελαγχολικώτερος καὶ ἰδανικώτερος. Τὸν Τίβουλλον ἐνέπνευσε κατ' ἐξοχὴν ἡ Δηλία, ὅπως ἡ Κυνθία τὸν Προπέρτιον καὶ τὸν Κάτουλλον ἡ Λεσβία. Ἀμφότεροι

καὶ ὁ Τίβουλλος καὶ ὁ Προπέρτιος, ἐμιμήθησαν τοὺς Ἀλεξανδρινούς, ἀλλὰ πιστότερον ὁ Προπέρτιος, ἐκ δὲ τῶν ποιημάτων τῶν, ἅπερ εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων προϊόντων τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ἐλεγείων τοῦ Ὁβιδίου, εὐφύως ἐλέχθη ὅτι δύναται νὰ ἐξαχθῇ πλήρης ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας.

Ὁ Ὁβιδίος, ὁ μετὰ τὸν Κάτουλλον ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ πάθους ποιητικώτατος τῶν Ῥωμαίων, ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ ἐλεγειακοῦ μέτρου, εἶναι πολυειδὴς ποιητὴς, ὅπως τὸν εἵπομεν, ἀλλὰ γλαφυρὸς κατ' ἐξοχὴν καὶ χαρίεις. Πολλὰ τῶν ποιημάτων καὶ τοῦ Ὁβιδίου, ὅπως καὶ ἄλλων Ῥωμαίων ποιητῶν, θὰ ἐτάσσοντο ἐν ἀποκρύφῳ μουσεῖῳ ἂν ὑπῆρχον καὶ διὰ τὰ ποιητικὰ καλλιτεχνήματα μουσεῖα ὅπως καὶ διὰ τὰ προϊόντα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἀλλ' αἱ Μεταμορφώσεις μάλιστα αὐτοῦ, Ἀλεξανδρινῆς ἐμπνεύσεως ποίημα, παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὸ μέτρον τῆς ποιητικῆς του δυνάμεως καὶ ἀξίας.

Μετὰ τοὺς Αὐγουστείους χρόνους ἄρχεται ἡ παρακμὴ καὶ κατὰπτωσις, βραδεῖα μὲν καὶ ἥρεμος τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ ῥαγδαioτέρα καὶ ἀκάθεκτος. Περίτεχνος γίνεται εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ψυχρὰ καὶ ἀφύσικος ἡ ποίησις. Τὸ ἀληθινὸν αἶσθημα ἀρχίζει νὰ ἐλαττοῦται, ἔπειτα δὲ παντάπασιν ἐκλείπει καὶ ἐξαφανίζεται. Ἐκ τῶν σωζομένων ποιητῶν ὁ Λουκανὸς ὁ ἐπὶ Νέρωνος ποιήσας τὴν ἐπικοϊστορικὴν *Φαρσαλίδα* εἶναι μὲν ἀγαθὸς στιχουργός, ἀλλὰ ἀφαινεται ἱστορίαν μᾶλλον συντάξας ἢ ποίημα». Ἡ ποιητικὴ ἐμπνευσις ὅσημέραι ἐκλείπει. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Βεσπεσιανοῦ καὶ Δομετιανοῦ ὁ Βαλιέριος Φλάκκος ὁ ποιητὴς τῶν *Ἀργοναυτικῶν*, ὁ Σίλιος Ἰταλικὸς ὁ ἐν 17 βιβλίοις γράψας ἐπικὸν ποίημα περὶ τοῦ 6' καρχηδονικοῦ πολέμου καὶ ὁ Στάτιος ὁ ποιητὴς τῆς *Θηβαΐδος* καὶ τῆς *Ἀχιλλιδος* εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον στιχουργοὺντες ἀρχαιολόγοι καὶ οὐδὲν πλέον. Ἰδιαζούσης μόνον καὶ ἐξαίρετου μνείας εἶναι ἄξιος ὁ σατυρικός ποιητὴς Πέρσιος καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ Ἰουβενάλης, ὁ «Τάκιτος τῆς σατύρας», τοῦ ὁποίου ἡ μάστιξ ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀθλίους ἐκείνους χρόνους ἡ ἱκανοποίησις ὅχι μόνον τῆς πανταχόθεν προσβαλλομένης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρηχημακότος ποιητικοῦ αἰσθήματος. Μετὰ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων θὰ κλείσωμεν τὸν κατάλογον τῶν Ῥωμαίων ποιητῶν. Ἡ γραμματεία παρακολουθοῦσα καὶ αὐτὴ τὸ κατάρρεον τοῦ παλαιοῦ κόσμου οἰκοδόμημα περιέρχεται εἰς πλήρη ὅπως ἐκεῖνο ἀποσύνθεσιν. Τὸ κράτος τὸ Ῥωμαϊκὸν πρὶν ἢ καὶ κατὰ τύπους καταπέσῃ καὶ καταλυθῇ εὐρίσκεται ἤδη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς χάωδῃ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν κατὰστασιν καὶ ἐπάνω τοῦ χάους φέρεται τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὸ

πνεῦμα τῶν βαρβάρων μὲν, ἀλλὰ νεαρῶν καὶ ἀκμαίων λαῶν, οἵτινες ἐπήρχοντο ἀθρόοι διὰ τὰ κατὰβάλῳσιν εἰς ἔδαφος τὴν ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Ἐκ τοῦ τριπλοῦ τούτου κράματος ἔμελλε νὰ προέλθῃ νέα δημιουργία, ἡ δημιουργία νέου κόσμου ἰδεῶν καὶ καθιδρυμάτων...

Κύριοι,

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς πορείας, ἣν διήνυσεν ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις εἶναι ἀμυδρά καὶ ἀτελής, τὸ ἡξεύρω, καὶ διὰ τοῦτο δανειζόμενος παρὰ τοῦ Ὁιδίου τὴν φράσιν *veniam pro laude peto*. Ἡ ἐν λεπτομερείᾳ ἀνάπτυξις καὶ ἐκτύλιξις τῶν ἐδῶ ἀπλῶς ὑποτυπωθέντων θὰ γίνῃ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας τῶν λατινικῶν γραμμάτων. Ἐπὶ μακρὰ ἔτη τὰ μαθηματικὰ φιλολογίας ἐδιδάσκοντο ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπὸ δύο γεραρῶν καθηγητῶν, ὧν ἡ σοφὴ λαλιά ἀπὸ πολλοῦ δὲν ἀκούεται πλέον ἀπὸ τῆς καθέδρας ταύτης. Καὶ τὸν μὲν Εὐθύμιον Καστόρχην ἀπὸ ἐνὸς περίπου καὶ ἡμίσεος ἔτους πενθεῖ τὸ Πανεπιστήμιον, ὁ δὲ Στέφανος Κουμανοῦδης, ἀφ' οὗ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐτίμησε τὴν καθέδραν ταύτην, ἠθέλησε μὲν νὰ ἀποχωρήσῃ τῆς ἐνεργου καὶ ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας, ἐξακολουθεῖ δὲ σὺν Θεῷ καὶ ἄλλως νὰ τιμᾷ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τῶν δύο τούτων καθηδρῶν τῆς λατινικῆς φιλολογίας, ἡ μὲν ἑτέρα ἔχει ἤδη πληρωθῇ, ἐπὶ δὲ τὴν ἑτέραν ἐτάχθη τὴν ἰδίαν. Τὴν εὐγνωμοσύνην μου ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ἐκφράσω ἐδῶ δημοσίᾳ καὶ πρὸς τοὺς σοφοὺς καθηγητὰς τοῦ νῦν συναδέλφους μου, οἵτινες ἠθέλησαν διὰ τῆς ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ ψήφου

τῶν νὰ γίνω αὐτῶν συλλειτουργὸς καὶ συμπαρεδρὸς καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, οἵτινες ἠυδόκησαν πραγματοποιοῦντες τῆς Σχολῆς τὴν εὐχὴν νὰ προκαλέσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς τὸ Βασιλικὸν κύρος. Ἀφ' οὗ δεκαπέντε ἡδὴ τοῦ βίου μου ἔτη, τὰ κάλλιστα ἴσως, κατέτριψα ἐν τῇ γυμνασιακῇ διδασκαλίᾳ, ἔρχομαι τὴν ἰδίαν πρὸς ὑμᾶς, ὁμιλεῖται προσφιλεῖς, ἔρχομαι δὲ ὡς διδάσκαλος ἅμα καὶ φίλος, ἔρχομαι φέρων πρὸς ὑμᾶς καὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν μου. Μετὰ θάρρους ἀνέρχομαι τὸ πρῶτον ἐπὶ τὴν καθέδραν ταύτην, ἀλλὰ τὸ θάρρος τοῦτο δὲν προέρχεται βέβαια ἐκ τῆς μεγάλης εἰς ἑμαυτὸν πεποιθήσεως, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὸ ἀντὼ μᾶλλον ἐκ τῆς ἐγνωσμένης φιλοτιμίας τῆς ἑλληνίδος νεότητος, ἐκ τῆς ἀγάπης ὑμῶν πρὸς τὰ καλὰ, ὑμῶν, οἵτινες θὰ ἐπιδιοθῆτε εἰς ἀχάριστον μὲν ἴσως, ἀλλ' εὐγενέστατον ἔργον. Γενόμενος ὁδηγὸς ὑμῶν καὶ παραστάτης, θὰ προσπαθῶ νὰ μυσῶ ὑμᾶς καὶ ἐγὼ τὴν σώτειρην ἐκείνην αὐτενέργειαν, ἣν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Fustel de Coulanges ὁρθότατα ἔγραψεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν μεταγγίζεται ἀπὸ μιᾶς διανοίας εἰς ἄλλην, ἀλλὰ πρέπει νὰ παραχθῇ καὶ νὰ σχηματισθῇ ἐν μιᾷ ἐκάστη διανοίᾳ διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐργασίας. Συμμελετῶν καὶ σχεδὸν συνεργαζόμενος μεθ' ὑμῶν εἰς ἐρμηνεῖαν τῶν μεγάλων τῆς Πρώτης ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οἵτινες ἔχουσιν ἄδρᾳ τὰ νοήματα καὶ καλὴν τὴν μορφήν, θὰ μετὰ τῶν ὑμῶν εἰς τὴν χώραν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἰδανικοῦ. Ἐκεῖνοι θὰ δίδωσι σθένος εἰς τὴν ἀδύνατον φωνήν μου, ἐκεῖνοι ἀντ' ἐμοῦ θὰ θερμαίνωσι τὰ νεαρά σας στήθη εἰς δίψαν καὶ πόθον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ.

ΚΡΑΒΑΡΑ

(Ὁδοιπορικαὶ σημειώσεις)

Συνέχεια· ἴδε σελ. 291

Οὕτω ὁδοιποροῦντες ἐφθάσαμεν παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ῥήγματος τῶν βουνῶν μεταξὺ τῶν ὑποίων ῥέει ὁ Φίδαρης. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Τσερνοβίτικου βουνοῦ δεξιὰ τῷ κατερχομένῳ τὸν ποταμὸν ἡγείρετο τὸ *Martáali* τοῦ *Kók-kალი*.

Τὸ Μαντάλι εἶνε τὸ κυριώτατον ὄργανον τῆς ἐριουργίας ἐν Ἑλλάδι. Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη· εἰς τὴν *νεροτριβὴν* καὶ τὰ *martária*. Τὸ νερὸν ἐρχόμενον δι' αὐλάκος ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ κρημνίζεται εἰς παχεῖαν στιβάδα ἐντὸς τῆς *κάραλης* ξυλίνου κάδου, ἐπιμήκους ἀνοικτοτέρου κατὰ τὴν κορυφὴν καὶ ὀλονὲν στενωμένης πρὸς τὴν βάσιν. Ἀπ' αὐτῆς ὅμως τῆς στενῆς βάσεως τὸ νερὸν πίπτει ὀρμητικώτερον ἐντὸς πλατέος κάδου, διατρήτου τὴν βάσιν ὡς κοφίνου· ἐντὸς αὐτοῦ ῥίπτονται τὰ μάλλινα σκε-

πάσματα καὶ ἀφίνονται ἐπὶ εἰκοσιτέσσαρας ὅλας ὥρας, δερόμενα ὑπὸ τοῦ νεροῦ καὶ περιστρεφόμενα ὡς ἐν στροβίλῳ. Καὶ αὕτη εἶνε ἡ κυρίως νεροτριβή.

Τὰ δὲ *martária* ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴν κἀναλήν των, ἀλλὰ τὸ καταρρέον ἀπ' αὐτῆς νερὸν δὲν κρημνίζεται ἐντὸς κάδου, ἀλλ' ἐπὶ ὁδοντωτοῦ ξυλίνου τροχοῦ, ὃν περιστρέφει μετὰ δυνάμεως. Οἱ ὀδόντες οὗτοι ἀπτονται ἀκροβιγῶς δύο ἐπιμήκων ξύλων, ἐκκρεμῶν ἐκ τῶν ἄνω κρατούμενων καὶ φερόντων πρὸς τὰ κάτω τοὺς κοπάνους. Ἐνῷ λοιπὸν περιστρέφεται ὁ τροχὸς οἱ ὀδόντες κινουσι τὰ ξύλα καὶ οὕτω οἱ συνεχόμενοι κόπανοι ἔρχονται καὶ ἐφάπτονται ἀλλήλοδιαδόχως ἐπὶ σανίδος, ἐφ' ἧς ἀπλοῦται τὸ ἀγανὸν ὕφασμα. Ἀμφοτέρω οὕτω ἡ τε νεροτριβὴ καὶ τὰ μαντάρια κατορθόνουν ὥστε ν' ἀναπίνῃ